

El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llätzer Zetzner*

per Anthony Bonner

Quan una persona comença a estudiar Ramon Llull, se li presenta la història de la seva influència en la cultura europea —és a dir la història del lul·lisme— des de tres caires un poc separats: en primer lloc, el de les discussions sobre la seva possible heterodòxia; en segon lloc, el d'un pseudo-Llull alquimista i cabalista, i en tercer el de la seva «vertadera» influència sobre la filosofia, l'enciclopedisme o l'ars combinatòria posterior. El primer caire de les qüestions d'heterodòxia, que va desencadenar passions, violències i rius de tinta —recordem que la lluita entre lul·listes i antilul·listes va durar els quatre segles que van des d'Eimeric el segle XIV fins al P. Pasqual el segle XVIII— li sembla una història més política, ideològica i social que filosòfica. El segon caire sol ocupar l'estudi fins al moment que hagi comprovat que Llull de fet no era ni alquimista ni cabalista, i que totes les obres d'aquesta mena que es passejaren per l'Europa renaixentista i barroca sota el seu nom eren falsificacions. Llavors té la tendència de deixar de banda aquests dos caires com a negatius i anecdòtics, o en el millor dels casos com a dominis propis d'especialistes, per a concentrar-se en allò de la «vertadera» influència del Beat.¹ Però fins i tot aquí ens trobem amb una història una mica inconnexa. Desfilen una sèrie de noms —Thomas le Myésier, Pere Daguí, Jaume Janer, Alonso de Proaza, el cardenal Cisneros, Ramon Sibiuda, Elmeric van den Velde, Nicolau de Cusa, Pico de la Mirandola, Lefèvre d'Étaples, Charles de Bouvelles, Bernard de Lavinjeta, Agrippa von Nettesheim, Pierre Grégoire de Tolosa, Valerio de Valeriis, Giordano Bruno, Johann Heinrich Alsted, Athanasius Kircher i Leibniz— uns més coneguts que altres, però que semblen donar un *cachet* de gran solvència com a prova de la influència del Beat.

Però llavors, quan hom investiga una mica més, comença a dubtar de la validesa o coherència d'aquest quadre. Primer, dins de tal *testimonia virorum*

* Aquest treball va ser llegit públicament a l'Institut d'Estudis Catalans el 20 de gener del 1989 en una sessió organitzada per la Societat Catalana de Llengua i Literatura.

1. Cal confessar que el sotassígnat ha ajudat a propagar aquesta imatge al seu *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, 2 vols., (Princeton, N. J., 1985), ps. 71-89. Era arran de redactar l'article *El lloc de Ramon Llull en la cultura universal*, «Revista de Catalunya», 19 (1988, maig), ps. 73-82, i adaptar-lo per al capítol sobre «La posteritat del beat» del llibre escrit en col·laboració amb Lola Badia, *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, «Les Naus d'Empúries. Pal Major», 2 (Barcelona, Empúries, 1988), que vaig començar a repensar una mica la qüestió.

insignium, com deia Iu Salzinger,² el gran editor setcentista de Ramon Llull, trobam gent addicta a les ciències ocultes —hermetisme, alquímia, càbala, màgia— com Lavinjeta, Agrippa, Bruno, Kircher, i fins i tot el mateix Salzinger. A més a més, altres noms de la nostra llista, si no eren alquimistes convençuts, almenys creien possible que el Beat ho fos: tal era el cas, per exemple, de Daguí, Janer, Proaza, Lefèvre i Bouvelles.³ Llavors, si miram l'índex de la famosa *Bibliografia de les impressions lullianes* de Rogent i Duran,⁴ veurem que a l'Europa dels segles XVI i XVII es van editar tantes o més edicions d'obres espúries com autèntiques del pobre Beat. I si miram la carrera de Llätzer Zetzner, l'editor que més influència va tenir a la història del lullisme amb l'antologia que va publicar l'any 1598 a Estrasburg,⁵ antologia que es va reeditar tres vegades durant el segle XVII⁶ (per mitjà de la qual Leibniz va prendre contacte amb el Beat),⁷ tendrem una altra sorpresa. No és tan sols que hi hagués inclòs obres espúries sobre lògica, càbala i altres temes, sinó que a partir de 1612 el mateix Zetzner comença a llançar al mercat obres alquímiques pseudo-lullianes.⁸ Així que ens comença a semblar que el que assaltava els lectors del Renaixement i del Barroc interessats en Ramon Llull era una barreja bastant malsana de l'autèntic amb l'espuri. I això fins al punt que avui sabem que el gran Isaac Newton tenia a la seva biblioteca vuit volums lullians, dos d'obres autèntiques (un dels quals era l'antologia de Zetzner), i sis d'alquímiques, i la decepció es remata en saber que d'aquests vuit, els toms més grapejats i comentats als marges eren els d'alquímia.⁹

Altres lectures ens proporcionen fets encara més descoratjadors, com per exemple el procés del 1319 —només tres anys després de la mort del Beat— contra l'espiritual franciscà, Bernard Délicieux. L'acusaren d'haver causat l'enverinament del papa Benet XI, acusació avalada pel fet que li trobaren un llibre de Ramon Llull que contenia la *Taula general* i altres obres igualment sospitoses.¹⁰ Així que l'*Art* lulliana ja començava a tenir un aire de manual de fetilleria.

2. A *Raymundi Lulli Opera omnia*, vol. I (Magúncia 1721), 182-212 = Int. IV, 22-52, precedit per *Testimonia virorum illustrium*.

3. Pel que fa a aquests cinc personatges, *vid.* Michela PEREIRA, *Bernardo Lavinjeta e la diffusione del lullismo a Parigi nei primi anni del' 500*, «Interpres. Revista di Studi Quattrocenteschi», 5 (1983-84), ps. 254-259, i de la mateixa autora, *Quintessenza alchemica*, «Kos» (setembre de 1984), p. 39.

4. Barcelona 1927. D'aquí en endavant l'abreujam RD.

5. *Raymundi Lullii Opera ea quae ad adinventam ab ipso Artem universalem* (Estrasburg 1598), RD 144.

6. 1609, 1617 i 1651 (RD 162, 180 i 233). També es podria considerar la traducció de de Vassy publicada l'any 1632 (RD 206) com una edició parcial (vegeu la nota 66, més avall), que es completaria dos anys més tard amb la traducció de l'*Ars generalis ultima* (RD 209).

7. *Vid.* T. i J. CARRERAS Y ARTAU, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 2 vols. (Madrid 1939-43), II, p. 313. Per a més bibliografia sobre Leibniz i Llull, *vid.* a les meves *Selected Works* citades a la nota 1 més amunt, p. 85.

8. *Vid.* RD, ps. 168 i ss.

9. J. HARRISON, *The Library of Isaac Newton* (Cambridge 1978), ps. 183-184.

10. Per aquest personatge, *vid.* Ca II (llibre citat a la nota 7), ps. 19 i 46; Michela PEREIRA, *Le opere mediche di Lullo in rapporto con la sua filosofia naturale e con la medicina del XIII secolo*, «EL», 23 (1979), p. 30, n. 89; i E. LAVISSE, *Histoire de France III-2* (París 1911), ps. 201-207.

Un parell de dècades més tard —més exactament l'any 1356— Joan de Rocatallada (o Peratallada), espiritual franciscà i alquimista, es va demanar si «el filòsof barbut, com li diuen a París, és a dir, Ramon Llull de Mallorca, que encara que fos laic i gairebé sense lletres, va arribar al cim de la filosofia» no podria ser la nova Minerva que l'oracle va predir que vendria a «revelar la seva ciència i uns secrets confirmats per l'art».¹¹ Així que el Beat per aquestes dates ja és candidat a entrar en els cercles d'un seguidor de Joaquim da Fiore afeccionat a oracles i profecies, i ja comença a ser conegut com a *laicus et quasi sine litteris*, que amb l'afegit de *phantasticus* formarà el nucli de la llegenda renaixentista sobre Llull.

Llavors vénen les condemnes conegudes de tothom: la del 1376 de l'inquisidor Eimeric, i la del 1390 de Jean Gerson a la Universitat de París. Totes dues anaven en certa manera lligades a una associació del nom del Beat amb grups místics considerats sospitosos: la d'Eimeric amb espirituals beguins valencians, i la de Gerson amb les doctrines de Ja van Ruysbroeck.¹²

I es calcula que deu ser per aqueixes dates que comença a circular la primera obra alquímica específicament atribuïda a Ramon Llull, que és el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*.¹³ Poc després, a principis del segle xv, es comença a difondre la llegenda alquímica del Beat com a deixeble d'Arnau de Vilanova i com a contractat pel rei d'Anglaterra per a transformar metalls corrents en or,¹⁴ i pel mateix temps el raquet d'obres alquímiques escrites sota el seu nom comença a formar un vertader riu (el catàleg de Michela Pereira inclou un centenar de títols!).¹⁵

Així que per aquesta època sembla que el pobre Ramon Llull ha esdevingut no tan sols membre certificat de l'*underground* intel·lectual europeu, sinó un dels seus principals portaestendards. I això fins al punt que els escriptors del segle xv més influïts per les seves doctrines autèntiques (Sibiuda, van den Velde, Nicolau de Cusa) trobaren més prudent no citar-lo pel seu nom.

La transformació definitiva d'aquest quadre s'opera al final del segle xv i al principi del segle xvi amb tres fets. El primer té lloc a París, on Lefèvre i Bouvelles donen a conèixer el Beat com a gran místic, de sinceritat i inspiració assegurades pel fet de ser *idiota et illiteratus*,¹⁶ l'homenet de vida tumultuosa convertit per la visió del pit cancerós de la dona que estimava, un Llull

11. Louis BOISSET, *Un témoignage sur Lulle en 1356*, dins *Jean de Roquetaillade, Raymond Lulle et le Pays d'Oc*, «Cahiers de Fanjoaux», 22 (1987), ps. 70-74.

12. *Vid.* el meu *Selected Works*, ps. 71-72 per a bibliografia sobre aquestes dues condemnes.

13. L'anterior *Testamentum*, encara que es fonamenta en l'Art lulliana, no pretén ser una obra seva. Sobre aqueixes dues obres, vegeu el ja citat article de Michela PEREIRA, *Quintessenza alchemica*, «Kos» (setembre de 1984), ps. 35-36, i la seva *Filosofia naturale lulliana e alchimia. Con l'inedito epilogo del «Liber de secretis naturae seu de quinta essentia»*, «Rivista di Storia della Filosofia», 4 (Milà 1986), ps. 753 i ss.

14. L'estudi fonamental sobre el tema és el de Michela PEREIRA, *La leggenda di Lullo alchimista*, «EL», 27 (1987), ps. 145-163.

15. *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull* (Warburg Institute, University of London, 1989).

16. Ramon LLULL, *Phantasticus. Disputa del clergue Pere i de Ramon, el fantàstic*, «stelle dell'Orsa» (Bellaterra, Barcelona, 1985), p. 34 de la introducció de Lola Badia (*vid.* també «EL», 26 [1986], p. 10).

que feia les delícies d'escriptors com Nostradamus i Brantôme.¹⁷ El segon és la utilització del sistema lullian com a Art del discurs i com a Art de la memòria, temes molt importants per als pensadors del Renaixement, però que Llull només havia tractat de manera tangencial.¹⁸ El tercer és la publicació a Itàlia del *De auditu kabbalístico*, que interessarà Giordano Bruno i serà inclòs a l'antologia de Zetzner com a obra autèntica del Beat.¹⁹

La confluència de tots aquest corrents va consolidar la reputació del Beat com a gran mag de l'Edat Mitjana, fins al punt que al final del segle XVI el mateix Bruno va poder dir que «entre aquells que, en solitud, han aconseguit la visió i han adquirit poders maravellosos, hi ha hagut Moisès, Jesús de Natza-ret, Ramon Llull, i els contempladors acomodats entre els egipcis i els babilonis.»²⁰ En aquest punt, l'estudiós només veu l'abisme que s'ha obert entre els intents explícits del Beat i la deformació de la seva figura, i sembla tenir dret a demanar-se: què va passar amb el «vertader» Llull? ¿Com és que es va perdre enmig d'aquest enfarfec de Ramons Llulls heterodoxos, espuris i tangencials? Hom arriba a tenir la impressió que, entre Nicolau de Cusa i Salzinger, només aconsegueix treure el cap de tant en tant, i la resta del temps es troba en greu perill de negar-se en un mar d'aberracions i d'abusos en l'ús del seu nom, de les seves doctrines i de les metes principals de la seva vida. Des d'aquesta perspectiva s'entén bé per què va suscitar les ironies de Rabelais, de Swift i, als nostres dies, de Martin Gardner.²¹ ¿Seria possible que la glòria principal de Ramon Llull hagués consistit a ésser mal entès?

Crec que per a contestar aquesta pregunta i altres que una situació aparentment tan anòmala podria suscitar, caldria tenir present la naturalesa integradora, concordista, del pensament dels segles XVI i XVII, que cercava la manera d'unir la filosofia i la teologia no tan sols amb les ciències exactes sinó també amb l'alquímia, la càbala i l'hermetisme, i això a través de les arts de la memòria

17. Gabriel LLOMPART, *La leyenda del desengaño en la conversión de Ramón Llull*, «AST», 36 (1963), ps. 283-298.

18. Per al lullisme com a art de discurs, *vid.* Mark JOHNSTON, *The Semblance of Significances Language and Exemplarism in the «Art» of Ramon Llull*, Diss. Johns Hopkins Univ. (Baltimore, Md., 1978), ps. 239-289. Sobre l'art de memòria, el llibre clàssic és Frances A. YATES, *The Art of Memory* (Londres 1966), el capítol del qual sobre el lullisme ha estat traduït a Frances YATES, *Assaigs sobre Ramon Llull*, pròleg de Lola BADIA (Barcelona 1985), ps. 189-212.

19. El treball fonamental sobre aquesta obra és de Paola ZAMBELLI, *Il «De auditu kabbalístico» e la tradizione lulliana nel Rinascimento*, «Atti dell'Accademia Toscana di Scienze e Lettere La Colombaria», 30 (Florència 1965), ps. 115-247, amb la llarga ressenya de Joaquín CARRERAS Y ARTAU, *Inautenticidad lulliana del «De auditu kabbalístico»*, «EL», 10 (1966), ps. 95-101. *Vid.*, també, de Paola ZAMBELLI, *Intorno a possibili fonti de Lullo e ad alcuni sviluppi della sua combinatoria entro la trattatistica astrologico-mogica dei secoli XIII-XVI*, «La Filosofia della natura nel medioevo. Atti del terzo Congresso Internazionale di Filosofia Medioevale (Milà 1966)», ps. 587-593, i Leopoldo EIJÓ GARAY, *La obra «De auditu kabbalístico», atribuida al Bto. Ramon Llull*, «EL», 16 (1972), ps. 19-29. Sembla que l'èpítol de la primera edició de Venècia del 1518, que atribueix l'obra a Pere Mainardi, fou suprimit en edicions posteriors, donant la possibilitat d'atribuir-la a Llull (*vid.* el primer estudi de Zambelli, ps. 138-139).

20. Frances A. YATES, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Londres 1964), p. 271.

21. *Vid.*, d'aquest darrer, el capítol sobre *The Ars Magna of Ramon Llull*, dins *Logic Machines and Diagrams* (Chicago 1958), on també tracta de Rabelais i Swift.

i del discurs. També caldria definir el paper de les obres lullianes i pseudo-lullianes dins d'aquest sincretisme, i per tant de tornar a mirar la història del lullisme d'una manera més global i potser redefinir el que entenem per la història del «vertader» pensament lullia.

Podríem començar per un intent de reunir tres coses que tendim a ficar en compartiments estancats: les històries de la filosofia, de les ciències exactes i de les ciències ocultes. Pel que fa a la unió de les dues primeres, tothom ja sap que no es pot entendre la filosofia del Renaixement i el Barroc sense fonamentar-la en les revolucions científiques que la configuraren. Pel que fa a les ciències ocultes, cal vèncer les nostres tendències modernes a rebutjar-les com a marginals o estrafalàries. Basta recordar que les grans figures de l'astronomia, Copèrnic, Tycho Brahe, Kepler i Galileo, foren astròlegs convençuts.²² La finalitat principal, per exemple, de l'enorme i minuciosa recopilació de dades d'observacions astronòmiques de Tycho Brahe, dades que permeteren al seu hereu científic, Johannes Kepler, formular les nostres idees modernes sobre movió planetària, era astrològica. Pel que fa a l'alquímia, basta recordar, com ja hem assenyalat, que el gran Isaac Newton n'era un practicant assidu. I pel que fa a l'hermetisme (sovint unit amb neoplatonisme i pitagorisme), ja són conegudes les afeccions de Pico de la Mirandola, Ficino, Agrippa von Nettesheim i Bruno, mentre que les afeccions similars dels grans científics del temps potser no són tan conegudes per l'home de lletres. Però cal recordar que Copèrnic va estudiar deu anys a Bolònia i a Pàdua, on, a través del seu mestre, Domènec Maria de Novara, traductor de Proclus i d'obres hermètiques, sembla que va absorbir aquests corrents en una espècie de «conversió».²³ El seu heliocentrisme no deixava de tenir relació amb les doctrines hermètiques, que propugnaven el paper central d'aquell astre. Basta citar un passatge del mateix Copèrnic, on realment ens costa reconèixer un dels científics més influents de la història. Diu que «enmig de tot seu el Sol entronat. En tan magnífic temple, ¿podríem situar aquest llumener en cap posició millor des de la qual pogués il·luminar-ho tot d'una sola vegada? És de justícia que sigui anomenat la Làmpada, la Ment (la Intelligència), el Sobirà de l'Univers. Hermes Trismegist l'anomena el Déu visible, l'Electra de Sòfocles l'anomena El-que-tot-ho-veu. Així que el sol seu com damunt d'un tron reial governant els seus fills, els planetes, que l'envolten.»²⁴ Això feia que durant tot el segle XVI, pràcticament els únics que defensaven les doctrines heliocèniques eren gent que simpatitzava amb els corrents hermètics, i era per això que Giordano Bruno era un defensor a ultrança de l'heliocentrisme.²⁵ És a dir que no defensava les teories copernicanes perquè les trobava científicament justificades, sinó perquè tals teories justificaven les seves pròpies doctrines hermètiques. Pel que fa a Kepler, encaixava les òrbites planetàries dins dels cinc sòlids platònics del *Timeu*, s'extasiava davant de la idea de l'*harmonia mundi*, i escrivia passatges com aquest: «M'he abandonat a la

22. Sobre aquestes figures, *vid.* el llibre revelador de Hugh KEARNEY, *Science and Change, 1500-1700* (Nova York i Toronto 1971).

23. KEARNEY, p. 98.

24. *Ibid.*, ps. 99-100.

25. *Ibid.*, ps. 106-107, i sobretot el ja citat llibre de Yates sobre Bruno, ps. 235-238, amb altres passatges (vegeu l'índex sobre «Copernicus»).

frenesia sagrada. He saquejat els vasos daurats dels egipcis a fi de fer d'ells per al meu Déu un tabernacle sagrat allunyat de les fronteres d'Egipte.»²⁶

Dins d'aquest sincretisme filosòfico-màgico-cièntífic convé establir els grans trets de la història de l'alquímia i la càbala lullianes, i veure com encaixa la famosa edició Zetzner dins d'aquest nou lullisme concordista.

La tradició alquímica lulliana descansa sobre dues peces fonamentals: el *Testamentum* i el *Liber de secretis naturae sive de quinta essentia*. Totes dues tenen una història complicadíssima que ha desembullat amb una paciència exemplar l'estudiosa italiana Michela Pereira —complicadíssima en el sentit que les seves diverses parts han estat copiades i publicades separadament o en diverses combinacions, i també modificades amb el temps.²⁷ Nosaltres ara no entrarem en aquesta teranyina; només assenyalem que sembla que el *Testamentum* fou escrit, si no a la data exacta de 1332 del seu colofó, almenys per aquells anys. L'obra, a pesar de ser completament lulliana en el sentit de la tradició alquímica, no pretén haver estat escrita pel Beat, ni fa referència a la seva llegenda d'alquimista. Si el *Testament* és la primera obra i pedra fonamental de la tradició alquímica lulliana, el *Liber de secretis naturae* va resultar (com veurem en mirar la història de les impressions lullianes del segle XVI) l'obra central de tal tradició.²⁸ Fou escrita possiblement al final del segle XIV, ja té elements de la llegenda, i no tan sols és atribuït a Ramon Llull, sinó que el falsificador és perfectament conscient que el Beat sempre havia condemnat l'alquímia en els seus escrits autèntics. Fins i tot té la cara de citar els principals llibres on Llull condemna l'alquímia, com el *Fèlix de les meravelles*, l'*Ars generalis ultima*, l'*Arbre de ciència* i al *Liber de ente reali et rationis*, per a explicar a continuació que si el lector ha pres aquests passatges com a condemnes, és que no ha entès bé el que volia dir.²⁹ El *Liber de secretis naturae* fou copiat al final del segle XV en un dels manuscrits més luxosament miniats de la tradició lulliana,³⁰ i fins a mitjan segle XVI era l'obra pseudo-lulliana més editada i a més l'única alquímica.³¹ Pel que fa al *De auditu kabbalístico*, ara gràcies a les recerques d'una altra italiana, Paola Zambelli,³² sabem que fou escrit per un metge padovà al final del segle XV en un intent curiós de maridar les seves inclinacions averroistes de caràcter mèdic amb el cabalisme de Pico de la Mirandola. La seva importància fou menor fins que li prestaren atenció Giordano Bruno i l'editor Llàtzer Zetzner.

Però, a fi de situar l'empresa editorial d'aquest darrer, caldria estudiar el contingut de la seva antologia del 1598.³³ La primera cosa que cal observar és

26. Per a Kepler, *vid.* KEARNEY, ps. 130-140.

27. Vegeu les referències a la nota 13, més amunt.

28. A més de les dues obres de la nota 13 més amunt, *vid.*, també de Michela PEREIRA, *Sulla tradizione testuale del «Liber de secretis naturae» attribuito a Raimondo Lullo: le due redazioni della «Tertia distinctio»*, «Archives Internationales d'Histoire des Sciences», 36 (1986), ps. 1-16, i *Filosofia naturale* (vegeu la nota 13, més amunt), ps. 747-780; vegeu (1986), ps. 1-16; vegeu també el segon dels treballs del present volum.

29. PEREIRA, *Filosofia natural* (vegeu la nota 13), p. 766.

30. Vegeu-ne les reproduccions a l'article de PEREIRA, *Quintessenza*, citat a la nota 13, més amunt. Es tracta del ms. B.R.52 de la Biblioteca Nacional Central de Florència miniat per Gerolamo da Cremona i que data del 1474, només sobrepasat pel *Brevicolum* de Karlsruhe per la bellesa i riquesa de les seves il·lustracions.

31. Vegeu l'apèndix II per a la tradició impresa lulliana.

32. Vegeu la nota 19, més amunt.

33. Vegeu-ne l'esquema reproduït a l'apèndix I.

que aquesta antologia és simplement una recopilació d'obres impreses anteriorment,³⁴ i que en els més de cent anys des del començament de les impressions lullianes, a part d'una edició de l'obra «paralulliana», com l'ha anomenat encertadament Lola Badia, *Introductorium magnae Artis generalis*, publicada a Lió l'any 1515, i una edició de l'espúria *Logica parva* a Alcalà l'any 1518, no s'havien imprès altres obres pseudo-lullianes llevat de les apuntades aquí. Per tant es pot dir que les tres obres espúries de l'edició Zetzner només confirmen una tradició ja reconeguda del que constituïa el corpus d'obres no-alquímiques del Beat.

El segon aspecte que cal destacar de l'anterior tradició impresa lulliana és que la tremenda activitat editorial iniciada amb la primera impressió lulliana de l'any 1480 cau en picat després del 1521. El tall no podia ser més brutal.³⁵ Durant els 41 anys que separen aquestes dues dates es van imprimir més de quaranta edicions d'obres no alquímiques, mentre que durant els 77 anys que van del 1521 al 1598 només hi ha 9 edicions no alquímiques.

Un tercer aspecte d'aquesta història editorial és encara més contrastat: aquests 77 anys de desert editorial s'omplen amb 23 edicions d'obres alquímiques, xifra que xoca brutalment amb les 9 edicions d'obres no alquímiques. També convé recordar, com ja hem insinuat, que abans del 1546 el *Liber de secretis naturae* és l'única obra alquímica pseudo-lulliana estampada, i després d'aquesta data el trobam inclòs en quatre de les altres edicions alquímiques.³⁶

El darrer punt de l'activitat editorial de Llätzer Zetzner i dels seus hereus que caldria destacar és que a més de les tres reedicions de la seva antologia,³⁷ a partir del 1612, com ja hem explicat,³⁸ comença a publicar obres alquímiques pseudo-lullianes, i l'any següent edita el famós *Theatrum chemicum* en quatre toms, que conté edicions parcials del *Testamentum*, del *Liber de secretis naturae* i de dues altres obres alquímiques pseudo-lullianes.³⁹

Però abans d'anar més enllà, potser convendria donar un breu esbós del paper d'aquestes obres pseudo-lullianes dins la història de l'alquímia. Sembla que la diferència més notable entre l'alquímia pseudo-lulliana i la resta de la tradició és el rebuig de l'obscurantisme i dels seus aspectes més extravagants i superficialment màgico-esotèrics. Les millors obres pseudo-lullianes estan escrites «en clair»,⁴⁰ per a ser entenedores, en gran contrast amb altres obres alquímiques que, segons els seus autors, tracten una matèria tan alta i secreta, que només seria comprensible per als vertaders iniciats. A més a més, com ha dit un dels principals historiadors de l'alquímia, «aquestes colleccions pintoresques de lleons verds i de dragons que devoren la seva pròpia cua, l'home vermell i la seva dona blanca, el rei i la reina, els arbres d'or i de plata, hi juguen un paper insignifi-

34. Punt que per a Rogent i Duran només és font de crítica com a mostra de la poca originalitat de l'empresa editorial de Zetzner. Però per a la història del pensament és precisament aquesta manca d'originalitat que confirma una mena de normalització de la tradició lulliana.

35. Com es pot apreciar a l'esquema de l'apèndix II.

36. Són les edicions entre claudàtors a l'esquema de l'apèndix II. Del *Liber de secretis naturae*, algunes de les edicions són parcials, és a dir, només del *Liber mercuriorum*.

37. Vegeu la nota 6, més amunt.

38. Nota 8, més amunt.

39. RD 174.

40. PEREIRA, *Quintessenza*, p. 38.

cant». ⁴¹ Els tractats pseudo-lullians, d'altra banda, s'estalvien el farciment de cites d'autors anteriors reals o llegendaris. Al contrari, presenten un intent seriós de basar l'alquímia en l'Art lulliana i de desenvolupar-se rigorosament des d'aquesta base. El mateix historiador citat anteriorment diu que en la seva opinió «el corrent lullà de l'alquímia va ser històricament el més significatiu i productiu, tant pel que fa al desenvolupament de la filosofia natural alquímica com al traçat del camí, a través de Paracels i els seus seguidors, cap a la química moderna». ⁴²

Ara que hem vist que el corrent lullà és el més sensat i el menys estafarari dins la història de l'alquímia, tornem un moment a examinar l'antologia de Zetzner. Si voleu tornar a mirar el nostre *Apèndix I* per a l'esquema del seu contingut, començarem l'anàlisi per les tres obres espúries. D'elles, la que més èxit ha tingut amb la disfressa d'obra autèntica és la *Logica brevis et nova*, que des del segle xv fins al 1972, quan Charles Lohr va demostrar la seva falsedat, ⁴³ havia estat acceptada com a genuïna. Pel fet que és conservada en cinc manuscrits (quatre del xv i un del xviii) i que fou estampada tretze vegades, ⁴⁴ és una peça fonamental de la història del lullisme. El seu intent sembla ser de desviar la lògica peculiar i innovadora de Lull, i sobretot la de la *Lògica nova*, desconeguda fora d'Espanya, ⁴⁵ cap a camins més tradicionals i menys xocants per als lectors renaixentistes.

Pel que fa a les altres obres espúries, la primera sorpresa me l'ha proporcionat una relectura del *De auditu kabbalístico*. A part que comença amb una cita de la *Metafísica* d'Aristòtil i que dedica unes ratlles del pròleg a una discussió de la Càbala, tema que només torna a aixecar el cap en un parell de llocs més, l'obra segueix bastant de prop l'esquema de l'*Ars brevis*, presentant l'Alfabet, les Figures, la Taula, les del Regles i Qüestions, els nou subjectes, mecanismes combinatoris, etc. Llargs trets de l'obra són purament «paralullians»: més que res s'assemblen a l'anteriorment citat *Introductorium magnae Artis generalis*, i significativament el seu subtítol diu *sive ad omnes scientias introductorium*. ⁴⁶

41. F. SHERWOOD TAYLOR, *The Alchemists* (Londres 1952; hem emprat la reimpressió de Paladin Books, 1976), ps. 94-95.

42. F. SHERWOOD TAYLOR, p. 100. Joaquim Carreras i Artau va emetre una opinió similar quan va dir: «De paso, el historiador del pensamiento ha aprendido una interesante lección: aquel antes señalado conjunto de actitudes antitéticas, que es a primera vista la negación de todo espíritu científico, constituye, sin embargo, la verdadera prehistoria de una de las ciencias modernas más importantes y de resultados más sorprendentes: la química, cuya constitución es inseparable de la historia del lulismo» (CARRERAS, II [vegeu la nota 7, més amunt], p. 58).

43. Charles LOHR, *Ramón Llull*, «*Logica brevis*», «EL», 16 (1972), ps. 1-11.

44. Art. cit., ps. 1-2. Les tretze edicions inclouen les vuit de l'apèndix II, les quatre edicions de Zetzner, més una traducció francesa del 1632 del M. de Vassy (per a la qual, vegeu les notes 6 i 66).

45. Només fou editada dues vegades, a València l'any 1512 (RD 48) i a Palma l'any 1744 (RD 1744). Vegeu la bibliografia a *Raimundus Lullus. Die neue Logik - Logica nova*, ed. de Charles LOHR, trad. de Walburga BÜCHEL, pròleg de Vittorio HÖSLE, «Philosophische Bibliothek», 379 (1985), ps. Ixxxv-vi.

46. L'obra «no tenia de kábbala més que el títol», diu F. Secret (*La kábbala cristiana del Renacimiento* [Madrid 1979], p. 312). Afegeix una observació interessant: «es claro que es contemporánea de la tentativa hecha por Agustinus Pontheus, en Venecia, para curbrir la alquimia con la buena presencia de la kábbala. Y el movimiento se sitúa en una corriente, ya ilustrada por el célebre Fernando de Córdoba...»

Per tant, en quin sentit és cabalístic? Segons diu,⁴⁷ ho vol ésser en el sentit de donar un mètode d'unificar coses, conceptes i paraules, és a dir, d'equiparar intel·ligibles i intel·lecte sota una mateixa ontologia, explicant que el *verbum* és, *sub ratione*, inseparable a *rebus*, per la seva participació mútua en l'*esse*. També sembla que Mainardi volia demostrar la possibilitat de combinar dues coses que Pico de la Mirandola havia dit a la seva *Apologia* que eren diferents: una era la càbala

*quae dicitur ars combinandi et est modus quidam
procedendi in scientiis et est simile quid sicut apud
nostros dicitur ars Raymundi, licet forte diverso modo
procedant...*⁴⁸

També sembla que Mainardi veia l'Art com un mètode de pujar l'escalafó del Platonisme cap al de la càbala:

*Receptum enim nullum recipitur nisi per modum recipien-
tis, cuius signum est perfectio disciplinae Platonis,
in eo quoniam ubi Platonis philosophia desinit, ibi
incipit kabbalistica.*⁴⁹

I de fet s'hi troben trets típicament platònics i aliens al Beat, com el fet de precedir la llista de les dignitats divines pels conceptes de l'*unum*, l'*esse*, el *verum* i el *bonum*.⁵⁰ Així que sembla que l'Art lulliana proporciona el mètode d'entrar a l'esfera superior, que era la càbala.

Si miram ara un moment l'*In rhetoricam isagoge*, trobarem que és l'obra més excèntrica de la col·lecció, la que, a pesar del seu títol menys cridaner que el *De auditu cabbalistico*, és de molt la que distorsiona més el pensament lullià. Organitza tot el món conegut, això sí, al voltant dels nous subjectes lullians en sèries interminables d'esquemes, i quan arriba al capítol sobre Déu introdueix les Dignitats; després ve un apartat sobre els *praedicata respectiva*, com anomena els components de la figura T de l'Art, i un sobre les Qüestions i Regles. Però al voltant d'aquesta bastida tan general, el que pretén és refutar la classificació lulliana de les ciències, i reorganitzar-les segons el *Panepistemon* d'Angelo Poliziano.⁵¹ Paolo Rossi l'ha descrit com «una mescla singular de retòrica, de cosmologia i d'aspiracions enciclopèdiques», afegint que no hi manquen «les tonalitats ocultes, característiques de la màgia del Renaixement i de la literatura lulliano-alquimista».⁵² De fet, cita Hermes Trismegist, Pitàgores i altres que ajuden a explicar la insinuació de la invocació que diu: «*Deus com tua ope et gratia,*

47. A les ps. 44, 57 i 66 de l'antologia de Zetzner.

48. Zambelli, art. cit., p. 119.

49. *Ibid.*, p. 122, citant la primera ed. de Venècia, que és un poc diferent del text de Zetzner, p. 112.

50. Zetzner, p. 57. Vegeu també l'esquema a la p. 113 de la mateixa edició.

51. Michela PEREIRA, *L'uso del «Panepistemon» del Poliziano nella «Isagoge in rhetoricam» pseudolulliana*, «Physis», 16 (1974), ps. 223-233. A la p. 227 l'autora mostra una petita incursió de l'obra dins el camp de la càbala.

52. *Clavis universalis. Arti mnemoniche e logica combinatoria da Lullo a Leibniz* (Milà-Nàpols 1960; reimpr. Bolonya 1983), p. 54.

incipit ars rhetorica, quae alchymia verborum nuncupatur».⁵³ Si recordam el que hem dir anteriorment sobre la connexió entre *verba* i *res* al *De auditu kabbalístico*, aquesta expressió podria tenir més significació que una simple gràcia retòrica, com també tindria més significació el seu enciclopedisme.

En aquest sentit cal recordar que els cinc comentaris inclosos a l'antologia són de dos dels mags més anomenats del Renaixement, Agrippa von Nettesheim i Giordano Bruno. És ben cert que es limiten a comentar l'Art i mostren com pot ésser emprada com a base d'una nova lògica (realista) i retòrica, multipliant conceptes i interrelacions. Però, ¿per què dues figures com ells, que ho veien tot en funció d'una meta superior, oculta i màgica, s'interessen tant per l'Art lulliana? Crec que és senzillament perquè la veien com a fonament d'aquella *magia naturalis* que tants savis del seu temps s'afanyaven a cercar.⁵⁴ En mots com les d'Agrippa i Bruno, la lògica, la retòrica, l'art de la memòria i l'enciclopedisme no eren ciències que investigaven per mera curiositat intel·lectual o a fi de presumir de doctes, sinó que eren esglaons que duïen a la ciència superior. Per tant, si l'Art lulliana era realment —com havia pretès el mateix Lull— una ciència general a totes les altres ciències, per ventura, degudament interpretada i/o reformulada, podria proporcionar la propedèutica ideal als coneixements superiors que buscaven. Al mateix temps, la teologia natural de Lull, que propugnava la unió entre fe i raó i la unitat del saber, els podria semblar que portava implícita, si no la mateixa màgia natural, almenys el bon camí per arribar-hi.

Des d'aquesta perspectiva podríem veure l'antologia de Zetzner no com un intent de tornar al «vertader» Lull, com s'ha suggerit,⁵⁵ sinó com un intent d'organitzar la tradició lullística precisament en una mena de propedèutica de les ciències ocultes. Comença amb l'*Ars brevis* com a introducció al sistema lullià. Segueix amb el *De auditu kabbalístico* que, partint dels mateixos esquemes, els deriva cap a la càbala —això sí, amb una suavitat exemplar. Llavors ve el *Liber lamentationis philosophiae*, obra en la qual Lull havia fustigat els intents averroïstes del seu temps de separar fe i raó, teologia i filosofia, i per tant de trencar la unitat del saber.⁵⁶ Després de la *Logica brevis* que inventa una lògica lulliana més acceptable per al Renaixement, ve l'enciclopèdia de «tonalitats ocultes», l'*In rhetoricam isagoge*. Llavors ve la peça central de l'antologia, l'*Ars generalis ultima*, que presenta l'autèntic sistema del Beat en tota la seva complexitat i envergadura. És seguida pels comentaris de Bruno i Agrippa, que en teoria mostren com el lector s'ha de prendre tot el material anterior. L'antologia es clou amb el *Liber de articulis fidei*, segurament com a rebló del programa concordista típic dels pensadors i fins i tot dels grans mags de l'època.

53. P. 187 de l'edició Zetzner. L'original posa *chalcimia* amb una creu referida a una nota marginal que diu *alchymia*.

54. Per a aquesta tradició al Renaixement vegeu els diversos capítols sobre el tema del llibre de Yates sobre Giordano Bruno citat més amunt, com també el capítol de Brian P. Copenhaver sobre *Astrology and magic* al *Cambridge History of Renaissance Philosophy* (Cambridge 1988), ps. 264-300.

55. Vegeu RD p. 121.

56. I que també encaixaria bé en la tendència de la nova ciència de fustigar l'aristotelisme i el tomisme.

Ara, si tornam la nostra atenció cap a l'alquímia lulliana, veurem que aquesta mena de tractats pseudo-lullians empraven l'Art de manera similar. Les obres centrals d'aquella tradició l'empren com a ciència general a totes les ciències, com a paradigma aplicable a la mateixa alquímia. Empren molts dels esquemes, figures i estructures conceptuais de l'Art; també empren molts elements de la seva filosofia natural (cosmovisió, teoria elemental, etc.). O, com ha assenyalat Michela Pereira, «l'alquimista, que de fet es veu compromès a replasmar la creació, topa amb la seva immutabilitat: però la filosofia natural lulliana sembla oferir la possibilitat de remuntar-se veritablement fins a l'acte creador —és a dir, a l'estructuració dels elements en el caos. L'alquimista, que creu poder obtenir la *materia prima* mitjançant la primera operació de l'art transmutatòria (la dissolució dels individus elementals en un compost elemental indistint), pot convèncer-se bé d'haver obtingut alguna cosa anàloga al «caos» o a la primera substància corpòria a partir de la qual podrà re-crear altres individus.»⁵⁷ Una altra possibilitat de vèncer aquesta immutabilitat els venia de la doctrina lulliana de l'activitat ontològica, amb el seu mecanisme correlatiu, que semblava permetre rompre la barrera de la quietud individual.⁵⁸ També quedaren intrigats per un dels nou subjectes de l'Art, la «vegetativa», que el Beat definia com «la potència que transmuta una espècie en altra».⁵⁹ Finalment, perquè l'alquímia no era tan sols una art de cercar una «quintessència» que podria proporcionar la pedra filosofal, i per tant la possibilitat de tornar metalls corrents en or, sinó que també tenia un important caire mèdic, que cercava l'equivalent de la pedra filosofal a les destil·lacions, com per exemple la que proporcionava l'alcohol amb les propietats curatives i amb la capacitat de treure les «essències» de les plantes.⁶⁰ Heus ací, doncs, que els interessaven les obres mèdiques de Ramon Llull.

Així que l'Art era vista com a possible propedèutica general a les ciències ocultes. Per tant, considerant la ulterior carrera editorial de Zetzner en el camp de l'alquímia, ¿no és possible que l'antologia del 1598 també fos pensada com a introducció a la «Gran obra» alquímica pseudo-lulliana que volien confondre amb l'*Ars magna* genuïna del Beat? No vull dir amb això que fos l'única meta de Zetzner; els editors notòriament cerquen de complaure tots els públics. Però em sembla més que possible que fos una de les metes, si no la principal,⁶¹ no

57. *El concepte de natura en el context de les obres científiques de Ramon Llull, «Randa»*, 19 (1986), p. 66.

58. Els alquimistes deien que la quinta essència no era tan sols el quint element dels llunyans esferes celestials, sinó també l'associaven amb el principi actiu de cada substància, i veien la tasca de l'alquimista com la de multiplicar tal activitat (vid. F. SHERWOOD TAYLOR [nota 41, més amunt], ps. 95, 98-99. També defensaven la seva ciència amb els mateixos arguments que el Beat emprava per defensar l'activitat de les dignitats divines: deien que si l'alquímia no fos vera, els elements serien ocioses i privades de fi (vid. PEREIRA, *Filosofia naturale* [nota 13, més amunt], ps. 756 i 771).

59. *Ars generalis ultima*, ed. de ZETZNER, p. 450. Vid. PEREIRA, *Filosofia naturale*, p. 757.

60. Com també l'aquavita i les essències en perfumeria, que donen peu a les llegendes de Llull fundador d'aquestes indústries (vid. F. SHERWOOD TAYLOR, ps. 98-100, per a aquests aspectes de l'alquímia lulliana).

61. La principal era segurament de fer entrar el lullisme dins l'òrbita del pensament de Bruno (vegeu l'apèndix I).

declarada per raons tàctiques (convèncer els no convençuts, evitar possibles censures eclesiàstiques).

Si és així, crec que hauríem de reorientar una mica el nostre enfocament de la història del lullisme. Exactament com la història de qualsevol «-isme» (platonisme, averroïsme, marxisme) no es restringeix al pensament del seu fundador, tampoc no ho hauria de fer la història de la influència de Lull. És clar que sempre hem de destriar el que és del fundador i el que és un afegit o una invenció d'un seguidor, però, una vegada fet això, hem d'intentar veure la història del lullisme de manera més global i integrada. El seu «vertader» pensament, la desviació cap a les ciències ocultes, i la condemna per la inquisició no són parts inconnexes d'una història arbitràriament retorçada.⁶² Els lullistes practicants de les ciències ocultes eren a la seva manera seguidors sincers, bé que no fidels, del Beat, i a la inquisició no li mancaven motius per a ficar-s'hi.

Però per practicar la història total, necessitam els instruments de treball, i sobretot necessitam inventaris de fonts manuscrites i impreses. Les fonts impreses foren magníficament inventariades fa 50 anys per Elies Rogent i Estanislau Duran en una obra que només necessita correccions de detall. L'inventari dels manuscrits de les obres lullianes genuïnes, després dels treballs de Llorenç Pérez i Josep Perarnau, per esmentar només els dos més recents, és un projecte que tenim a mà a partir del fons de microfilms i dels fitxers del Raimundus-Lullus-Institut de Friburg. Un pas enorme ha estat fet quan el Warburg Institut de Londres ha publicat el ja citat inventari dels manuscrits alquímics de Michela Pereira.⁶³ Pel que fa a l'obra pseudo-lulliana no alquímica, Fernando Domínguez té encetat un inventari que seria molt desitjable veure completat.

Amb tals inventaris a mà, es podria continuar la labor que Frances Yates havia tan admirablement començat. Fer l'estudi sobre Lull i Bruno que ella volia fer, però que no va poder dur a terme per manca d'infraestructura documental, seria només una de les nombroses facetes de la història del lullisme del Renaixement i del Barroc que encara queden per escriure.⁶⁴ Un altre tema que gairebé no ha estat investigat és el del lullisme alemany dels segles xvi i xvii. I sobretot em sembla que s'hauria de veure quina relació hi havia entre el lullisme màgico-cabalístic i l'alquímic, dues tradicions que sempre s'han estudiat un poc per separat. La primera és vista com una fita en la història de les idees, del pensament abstracte i espiritual, mentre que la segona sembla pertànyer més a la història de la ciència i la tecnologia; la primera era un moviment que pràcticament es va extingir el segle xviii, justament quan la segona derivava cap a la química moderna.

62. A Espanya, que ja a la segona dècada del segle xvi es començava a tancar dins la seva capa protectora d'ortodòxia, la història es desenrotlla d'una manera distinta. Per una banda, es rebutjaven les obres inautèntiques del Beat (potser perquè eren sospitoses) i per altra banda continuaven —i això fins al segle xviii— les lluites iniciades per Eimeric entre lullistes i antilullistes. La guia millor per a la part teològica d'aquestes disputes és Alois MADRE, *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus: eine Untersuchung zu den Elenchi auctorum de Raimundo male sentientium* (Münster 1973).

63. Vegeu la nota 15, més amunt.

64. El primer treball monogràfic que conec sobre la relació entre Bruno i Leibniz (per prendre només una faceta del lullisme del primer) és el d'Amador VEGA, *Lógica y monadología. Algunos aspectos de la herencia luliana en G. Bruno y G. W. Leibniz*, «EL», 29 (1989), ps. 59-75.

¿I no seria també interessant estudiar la influència que, a través de l'alquímia, va tenir el Beat en la història de la química? I dins el camp de la física, si Isaac Newton era bon coneixedor de les obres alquímiques pseudo-lullianes, ¿quins aspectes del lullisme s'infiltraren en el seu pensament científic? El paper del lullisme en la història de la medicina tampoc no ha estat clarificat, i encara menys la seva relació amb l'alquímia mèdica. Els escrits de Lavinjeta i Bruno sobre el tema no han estat analitzats, com tampoc no ho ha estat el fet que aquest darrer acusa Paracels d'haver pres molt més de Llull que no admet.⁶⁵ Crec que són estudis que mereixerien la pena, i que ajudarien a unir i a illuminar molts dels camins encara dispersos i obscurs de la història de la influència de Ramon Llull.

<p>12. ...</p>	<p>13. ...</p>	<p>1. ...</p>
<p>14. ...</p>	<p>15. ...</p>	<p>2. ...</p>
<p>16. ...</p>	<p>17. ...</p>	<p>3. ...</p>
<p>18. ...</p>	<p>19. ...</p>	<p>4. ...</p>
<p>19. ...</p>	<p>20. ...</p>	<p>5. ...</p>

65. Vegeu la meua *Selected Works*, II, p. 1115. També s'hauria de mirar més a fons el paper de metges com Nicolau Pol, Pietro Mainardi (l'autor del *De auditu kabbalistico*) i Jean d'Aubry.

APÈNDIX I

Les obres autèntiques van seguides dels nombres del catàleg d'obres a la traducció catalana del meu *Selected Works* (entre parèntesis els nombres de l'edició original anglesa quan són diferents). Les obres allistades amb els nombres 4a i 4b ja apareixen com a apèndixs de l'espúria *Logica brevis* a les edicions publicades a París el 1516 i el 1518 (vegeu l'Apèndix II).⁶⁶ L'*Oratio exemplaris* (núm. 5a) igualment apareix com a apèndix del *In rhetoricam isagoge* a l'edició de París del 1515. Les obres allistades amb els nombres 12a i 12b ja foren incorporades com a material introductori al *Liber de articulis fidei* (l'*Apostrophe*) des de l'edició de Colònia del 1509, i així seguiren amb l'edició de Gorbin (París 1578) i a la maguntina.⁶⁷ Per tant aquestes cinc obretes són satèl·lits de tres de les set obres lullianes i pseudo-lullianes que componen l'antologia, i és ben possible que hi fossin inclosos pel simple fet que era així que es trobaven a les edicions franceses del 1515-8 i del 1578, de les quals Zetzner havia pres tots els seus textos llevat de l'*Ars generalis ultima*, que sembla presa de l'edició de Frankfurt del 1596).⁶⁸ És important adonar-se que Ègidi Gorbin, l'editor dels tres impresos parisencs de l'any 1578 afusellats per Zetzner, quatre anys més tard editaria un comentari lullístic de Giordano Bruno (no un dels quatre de la nostra antologia).⁶⁹ Seria interessant investigar la relació entre Gorbin, Zetzner, Joan Martí Säckl (al qual Zetzner dedicà l'antologia), Joan Federic Jung (que sembla que fou el mentor de l'edició),⁷⁰ Bruno i altres corrents lullístics, cabalístics i alquímics de l'època.

66. La seva traducció a l'edició de París del 1632 (vegeu la nota 6, més amunt), juntament amb els núms. 1, 2 i 4 del nostre esquema, és el fet que em sembla assegurar que el Sr. de Vassy traduïa de la nostra antologia, com ja havia assenyalat J. N. Hillgarth al seu *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France* (Oxford 1971), p. 304.

67. Vegeu el meu *Selected Works*, II, 1274, nota 49. La inclusió d'aquelles dues obretes havia passat desapercebuda per Rogent i Duran.

68. *Vid.* ROL, XIV, ps. xxiii i 3.

69. Els quatre comentaris de Bruno inclosos a l'antologia semblen trets de publicacions que sortiren els anys 1578-89 a Wittemberg i Praga. El d'Agrippa, el comentari més influent de tots els del segle XVI, havia tingut moltes edicions anteriors a la de Zetzner.

70. Vegeu Ca II, ps. 237-238, i l'article de Michela Pereira citat a la nota 51, més amunt, p. 229.

APÈNDIX I: L'ANTOLOGIA DE LLÀTZER ZETZNER (ESTRASBURG 1598)

obres autèntiques	obres espúries	comentaris
<p>1. <i>Ars brevis</i> - III.85 (III.77)</p> <p>3. <i>Liber lamentationis Philosophiae</i> - IV.35</p> <p>4a. <i>De venatione medii inter subjectum et praedicatum</i> - III.87a (III.79a)</p> <p>4b. <i>De conversione subjecti et praedicati et medii</i> - IV.28</p>	<p>2. <i>De auditu Kabbalístico</i></p> <p>4. <i>Logica brevis et nova</i></p> <p>5. <i>In rhetoricam isagoge</i></p> <p>5a. <i>Oratio exemplaris</i></p>	
<p>6. <i>Ars generalis ultima</i> - III.80</p>		<p>7. Bruno, <i>De lulliano specierum scrutinio</i></p> <p>8. Bruno, <i>De lampade combinatoria lulliana</i></p> <p>9. Bruno, <i>De progressu logicae venationid</i></p> <p>10. Bruno, <i>De lampade venatoria logicorum scala</i></p> <p>11. A. von Nettesheim, <i>Commentaria in Artem brevem Raymundi Lulli</i></p>
<p>12. <i>Liber de articulis fidei</i> - III.24</p> <p>12a. fragments del <i>Liber in quo declaratur</i> - IV.30</p> <p>12b. <i>De ostentione per quam fides catholica</i> - IV.107</p>		

APÈNDIX II

Pel que fa a obres autèntiques, de la tremenda activitat editorial lulliana anterior al 1522, aquest esquema només mostra la part que ens interessa per a comprendre l'antologia de Zetzner. Entre aquesta data i el 1598 només hi ha tres edicions d'obres autèntiques que no apareixen a l'esquema: la del 1540 de Mallorca del *Desconhort* (RD 90), i dues del 1585-6 de París del *Libre d'amic e amat* (RD 132-3). Pel que fa a les obres pseudo-lullianes no alquímiques, abans del 1522 només s'havien imprès les dues apuntades al text que segueix la nota 34 de més amunt, i entre aquesta data i el 1598, cap altra. Pel que fa al tall dramàtic després de l'any 1521, vegeu el text corresponent a la nota 35 de més amunt. L'únic fet d'importàcia no consignat al nostre esquema són les edicions anteriors del *Commentaria in Artem brevem* d'Agrippa von Nettesheim. Seguint Rogent i Duran, i posant un punt d'interrogació quan ells citen una edició com a dubtosa,⁷¹ tenim: 1. Colònia 1531 (RD 79); 2. Leiden 1531 (RD 80 —?); 3. Colònia 1533 (RD 82); 4. Leiden 1535 (RD 86 —?); 5. Solingen 1538 (RD 87); 6. Colònia 1538 (RD 88 —?); 7-9. Tres edicions de Leiden ca. 1565 (RD 103-5); 10. Colònia 1568 (RD 111); 11. Leiden 1580 (RD 125 —?). Així que el buit de 77 anys entre el 1521 i el 1598 es va omplir amb 1) el *Liber de secretis naturae*, 2) altres obres alquímiques a partir del 1546, i 3) onze (o vuit) edicions dels comentaris d'Agrippa von Nettesheim.⁷² Cal advertir que aquest ritme de publicació va continuar durant els 32 anys que seguiren la primera edició de l'antologia de Zetzner, i sense comptar les seves reedicions, quan es van publicar 10 edicions d'obres alquímiques, una del *De auditu cabbalistico* i 3 d'obres autèntiques.⁷³ Així que durant els 108 anys que van del 1522 al 1630 es van publicar 33 edicions alquímiques, 10 d'obres lullianes autèntiques i 3 de pseudo-lullianes no alquímiques. A partir del 1630 la situació altra vegada canvia radicalment. Entre aquella data i el 1721, data del primer tom de l'edició maguntina, he contabilitzat ⁷⁴ 6 edicions alquímiques, 18 d'obres autèntiques i 2 de no alquímiques. ¿Què va passar entre els anys 1522 i 1630, que es van produir aquelles dues inflexions tan dramàtiques de la història editorial lulliana?

71. Els mateixos diuen (p. 73) que la qüestió de l'autenticitat de certes edicions de Cornelius Agrippa és intrincadíssima.

72. Aquests darrers agrupats —com es pot veure a la nostra llista— en 6 (o 4) per la dècada dels trenta, 4 per la dels seixanta i una (o cap) per al 1580.

73. El *Desconhort* a Mallorca l'any 1606 (RD 158) i l'*Ars brevis* a Tarassona els anys 1612 i 1619 (RD 172 i 186).

74. Sense comptar-hi la reedició de Zetzner del 1651 i la traducció parcial francesa de l'any 1632 (vegeu les notes 6 i 66, més amunt).

APÈNDIX II

obres autèntiques				
	<i>Ars brevis</i>	<i>Ars generalis ultima</i>	<i>Liber lamentationis Philosophiae</i>	<i>Liber de articulis fidei</i>
1480		Venècia 1480 (RD 1)		
2	Barcelona 1481 (RD 3)			
4				
6	Roma (?) 1485 (cf. RD 6, n)			
8				
90	Barcelona 1489 (RD 10)			
2				
4				
6				
8				
1500		Barcelona 1501 (RD 30)		Barcelona 1504 (RD 32)
2	[Espanya ?] ? (RD 28)			Colònia 1509 (RD 40)
4				
6				
8				
10	Barcelona 1511 (RD 44)			
12	Avinó 1511 (RD add. 3)			
14	Roma 1513 (RD 49)			
16	Lió 1514 (RD 52)		París 1516 (RD 58)	
18		Lió 1517 (RD 65)	París 1518 (RD 67)	
1520				
2				
4				
6				
8				
30				
2				
4				
6				
8				
1540				
2				
4				
6				
8				
50				
2				
4				
6				
8				
1560				
2	Barcelona 1565 (RD 102)			
4				
6				
8				
70				
2				
4				
6				
8	París 1578 (RD 121)			París 1578 (RD 122)
1580				
2				
4				
6				
8				
90				
2				
4				
6				
8		Frankfurt 1596 (RD 142)		
1600				

1480
2
4
6
8
90
2
2
4
4
6
8
1500
8
6
4
4
2
2
1520
18
16
14
12
10
8
6
4
2
30
2
4
4
6
8
1540
8
2
2
4
4
6
8
50
2
4
6
8
1560
8
2
2
4
4
6
8
70
2
2
4
4
6
8
1580
8
2
2
4
4
6
8
1600
8

obres espurnes				
Logica brevis et nova	Veneçia 1480 (RD 2)	Barcelona 1489 (RD 11)	Valladolid 1497 (RD add. 2)	Sevilla ? (RD add. 6)
In rheticam isagoge	Paris 1515 (RD 57)	Veneçia (?) 1518 (RD 72)	Veneçia 1514 (RD 50)	Veneçia 1518 (RD 70) Augsburg 1518 (RD 71) ? 1520 (RD 74) Veneçia 1521 (RD 77)
De auditu Kabbalistic	Paris 1578 (RD 120)	Loe 1535 (RD 85)	Estrasburg 1541 (RD 91) Veneçia 1542 (RD 92) Nuremberg 1546 (RD 94)	Nuremberg 1546 (RD 94) Frankfurt 1550 (RD 96)
altes obras alquimiques	Basilea 1561 (RD 99) Veneçia 1557 (RD 97)	[Basilea 1561] (RD 99)	Basilea 1561 (RD 100) Colonia 1563 (RD 101) Colonia 1566 (RD 106) Colonia 1567 (RD 109) Colonia 1567 (RD 110) Basilea 1571 (RD 114) Colonia 1572 (RD 115) Colonia 1572 (RD 116) Basilea 1572 (RD 117) Basilea 1572 (RD 118) Colonia 1573 (RD 119) Colonia 1579 (RD 124) Estrasburg 1582 (RD 126)	Colonia 1592 (RD 139) Basilea 1593 (RD 140) Basilea 1597 (RD 143)

Mallorca 1584 (RD 129)